

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

maxsus son
(2019-yil)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2019

MUSTAHKAM

Обиджон ХАФИЗОВ Минтақавий ва қалъарин тендеринларлар даражасида янги таълимнинг шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	8
Гулноз НАСАЮВА Дармон тарбия машғулотларини ташкил этиш ва у йилдаги таълим шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	9
Мажмуда ИИМАТОВА Норм Абду Хасан Гафуров ва ўқувчи факультетини таъминлаш	11
Гулноза КАМИЛОВА Гулноз КАРИМОВА Мақтабгача тарбия шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш шакллантиришида халқ таълимчиларининг аҳамияти	15
Дилфуза МИРЗАЕВА Гулноза ЭРИ АШИОВА Развита речин даражасида таълим шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	19
Саломат ЖУРАЕВА Бошланғич синф ўқувчиларини янги таълим шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	21
Дилдора ДУСТОВА Психологическое развитие личности ребенка в процессе познавательной деятельности	24
Нозима САЙФУЛЛАЕВА Бошланғич синфларда масала уйишга ишга иш	27
Мужсар БОБОГВА Дидактик воситалар таълим самараларини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	33
Улутмурод АМОИОВ Абдурауф Фитрат ва ўзбек фольклорининг таълим шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	35
Moluchehra RO'ZIYEVA Adabiyot darslarida xalq og'zaki ijodi janrlarini o'qishda ishlatish	38
Дилдора АХМЕДОВА И КУШАЕВА Эргаш Жуманбулбул даражасида таълим шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	41
Алижон ХАМРОЕВ Она тили таълимда ўқувчиларининг ижодий фаоллигини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	46
Адиба Бахромова Бошланғич синфларда тендер муносабатлари янги таълим тарбия жараёнини таъминлаш	53
Малика Хайдарова Бошланғич синф технология дарсларини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	56
Собиржон ИСМАТОВ Бошланғич синф она тили дарсларида синтактик машғулотлар устида ишлаш	59
Дилдора ОМОИОВА Бошланғич синф она тили таълимда муқтабгача ишларини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	61
Махфуза САДУЛЛАЕВА Сущность педагогической категории «взаимодействие» в гуманистической педагогике	63
Юлдуз ПУЛОТОВА Она тили ва ўқиш дарсларини интеграциялашда ахборот ресурсларини фойдаланиш	69
Айсулу ЭМБЕРТЕНОВА Лойхалаштириш – инглиз тили дарслари самараларини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	72
Саодат ҚОДИРОВА Мирализ Аъзамнинг эртакивларини маҳорати	75
Шоира БАБАЕВА, Наталья РОЗНОВА, Применение кейс-технологий при обучении русскому языку как иностранному	79
Rustam QO'LDOSHEV, Xalq ertaklarining janriy xususiyati va ularning o'qish kitoblaridagi o'ziga xos o'zini	83
Рўзикул ЖУМАЕВ, Жой номларининг таркибий таълим усуллари	87
Yulduz NUROVA, 4-sinf ona tili darslarida produktiv xarakterdagi mashqlar ustida ishlash	89
Нафиса ХАМРОЕВА, Мирализ Аъзам шеърларининг гошайи бадийи хусусиятлари	92
Gulbahor AKRAMOVA, Surayo AKRAMOVA Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimni baholashda kiritilgan tajriba	95
"girls"ning mohiyati	98
Матлуба АКРАМОВА Педагогининг инновацион фаоллиги – таълим сифати ва самараларини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	101
Дилноза НАРЗИҚУЛОВА Онада ижтимоий онгини тарбиялаш тизимини ривожлантиришнинг назарий асослари	103
Мухаммад ФАЙЗУЛЛАЕВ, Дилноза НОСИРОВА, Зарина АЗАДОВА Креативно-творческий анализ персонажей детских сказок о животных	106
Рўзикул ЖУМАЕВ, Садриддин Айниининг Одина китобида ном қўйиш санъати	109
Зулайхо РЎЗИЕВА Бошланғич таълимда математика фанини ўқитиш методлари ҳамда улардан самарали фойдаланиш йўллари	109
Нигора ТУРДИЕВА Таълим жараёнида фанлараро алоқадорликни амалга оширишнинг психологик педагогик асослари	111
Рухсора ХАЛИЛОВА Повышение культуры речи будущего учителя как педагогическая проблема	114
Меҳринисо ХАКИМОВА Мақтабгача ва бошланғич таълимда математик таълим шакллантиришида узвийликни таъминлашнинг педагогик тизими	117
Мухайе БАЙБАЕВА Педагогик жамоада низоли назияларни олдини олишда мулоқот маданияти	122
Зулфизар АЗИЗОВА Эртаклар – тарбия воситаси сифатида	124
Шолпан АЛИНАЗАРОВА Шахсга йўналтирилган дидактик назияларда ўқувчиларини баҳо-мулоқотга ундаш усуллари	128
Дилшод ГАИПОВ Эвристик ўқитиш жараёнида қўлланиладиган методлар орасидаги узвийлик ва узлуксизлик	130
Зулайхо ЖУРАЕВА Технология таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини таъминлаш шакллантириши ва унинг сифатини таъминлаш	134
Сардорбек ШАРИФЗОДА Ўқувчиларда таянч компетенцияларини шакллантиришда интеграция билан	137

Волк и Лиса живут вместе, где Лиса (будучи слабее обоня) вынуждена выполнять всю тяжелую работу за Волка. Однажды Волк заставляет Лису принести ему что-нибудь поесть, и Лиса говорит, что знает, где есть свистели люди фермера и жестоко избивали.

На следующий день Волк снова заставляет Лису достать ему еду. Лиса говорит, что знает ферму, где женщина печет блины, и крадет некоторые для Волка. Желая большего, Волк сам отправляется на ферму, но привлекает внимание женщины, где его снова жестоко избивают.

Некоторое время спустя Волк снова заставляет Лису добыть еду. Лиса говорит, что знает о подвале фермера, где хранится мясо, и ведет Волка в подвал. Когда Волк кушал мясо, Лиса тоже присоединилась, но съела столько, чтобы она потом могла выбраться тем, путем, которым она вошла. Постоянная суета Лисы привлекает внимание фермера, и он отправляется расправиться. Лиса смогла убежать, но Волк съел столько, что не смог выбраться, и, в конце концов, фермер поймал и убил его.

Литературы:

1. «Волк и лиса» Братья Гримм.
2. Детская литература. Файзуллаев М.Б., Розикова Н.Н., Саидова М.М., Рахимова Н. Изд. Дурдона. 2017 год – с.119 «Плаха» Ч. Айтматов. М. Просвещение 1990 г.
3. «Руслан и Людмила» А.С. Пушкин.
4. Русские народные сказки.
5. «Тулки ва Бўри». Ўзбек халқ эртаклари.
6. https://detskiychas.ru/school/rodnoye_slovo/otzyv_lisa_i_volk/
7. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Wolf_and_the_Fox
8. <https://schci.ru/volk.html>
9. <https://schci.ru/lisa.html>

Рўзикул ЖУМАЕВ

Бухоро давлат университети
бошланғич таълим методикаси
кафедраси ўқитувчиси

САДРИДДИН АЙНИЙНИНГ ОДИНА ҚИССАСИДА НОМ ҚЎЙИШ САНЪАТИ

Ушбу мақола Садриддин Айнийнинг Одина қиссасидаги топонимлар ва уларнинг номлаштиришга бағишланган.

Таянч сўзлар: ономастика, топонимика, антропонимика, ономастик кўлам, ономастик бирлик, ономастик лугат, ономастик термин, ономастик тушунча.

Эта статья о топонимах и именах в истории Одины Садриддина Айни.

Ключевые слова: ономастика, топонимика, антропонимия, ономастическая шкала, ономастическая единица, ономастический словарь, ономастический термин, ономастическое понятие.

This article is about toponyms and names in the history of Odina Sadriddin Aini.

Key words: onomastics, toponymy, anthropony, onomastic scale, onomastic unit, onomastic dictionary, onomastic term, onomastic concept.

Ономастика – юнонча ономастике – сўздан олинган бўлиб, “ном қўйиш санъати” деган маънони билдиради. XX асрнинг 60-70-йилларида ўзбек тилшунослигида бир қатор илмий йўналишлар пайдо бўлди. Масалан: экспериментал фонетика, фонология, морфонология, фразеология, стилистика (ўқибшунослик), нутқ маданияти, ижтимоий тилшунослик (социолингвистика), ареал лингвистика, лингвостатистика кабилар. Ўзбек ономастикаси ҳам ўша даврларда вужудга келган тилшуносликнинг янги соҳаларидан бири саналади. Ўзбек ономастикаси (номшунослиги) ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб тилшуносликнинг энг ривожланган соҳаларидан бирига айланди. Маълумки, ономастика тилшуносликнинг ҳар қандай атоқли отларини, уларнинг пайдо бўлиш ва ўзгариш тарихини ўрганувчи бўлими, шунингдек тилдаги барча атоқли отлар йиғиндисини ўзида ифодалайди. Ономастика тилдаги мавжуд ономастик тизимларни аниқлаш ва ўрганишни мақсад қилиб қўяди.

Ономастика атоқли номларни олган объектларнинг тоифаларига кўра қуйидаги гуруҳ (бўлим)ларга ажратади: антропонимия – кишиларнинг атоқли номлари (исмлари, фамилиялари, ота исмлари, лақаблари, тахаллуслари), топонимия – географик объектларнинг атоқли номлари, теонимия – турли диний тасаввурлар бўйича ҳудодлар, маъбудлар, диний-афсонавий шахс ва мавжудотларнинг номлари, зоонимия – ҳайвонларга қўйиладиган (шартли) атоқли номлар, лақаблар, космонимия – фазовий бўшлиқ ҳудудлари, галактикалар, буржлар ва бошқаларнинг илмий муомалада ва халқ орасида тарқалган номлари, астронимия – айрим осмон jismlari (планета ва юлдузлар) номларининг мажмуини ўзида ифодалайди. Бундан ташқари ономастиканинг яна бир қанча бўлим (гуруҳ)лари мавжуд. Масалан, ономастиканинг бир бўлими реалионимлар (аввал ва ҳозир мавжуд бўлган объектларнинг номлари) деб номланса, унга зид бўлган

информациялар ҳаёлий – тўқима объектларнинг номларини билишдир.

Ономастика мавзуси - номнинг келиб чиқиши, унинг кейинги тақдири, ўзгариш омиллари ва уларнинг бир синфдан бошқасига ўтиши, уларнинг битта тил ҳудудига тарқалиши ва чет тилларга ўтиш усуллари, ўзгариш ёки тарқалишга ёки аксинча, улардан фойдаланишни чеклашга олиб келадиган ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, психологик ва бошқа омилларни тадқиқ қилиш ва аниқлаш. Ушбу масалаларга қўшимча равишда, уни ишлатиш ва бадий адабиётда янгиликларнинг пайдо бўлиши, айниқса буюк шоир ва ёзувчилар томонидан адабий тил нормаларининг шаклланиши ва ривожланишига, тил таркибини бойитишга салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Юқорида келтирилган фактлардан келиб чиқиб энг таниқли ижодкор Садриддин Айнинг Одина қиссасининг ономастик атамаларини ўрганиб чиқдик. Айний ёзувчи ва шоирликдан ташқари бир қанча соҳаларда - тилшунослик, адабиётшунослик, маданиятшунослик, тарихшунослик, журналистика ва бошқа соҳаларда ҳам фаолият олиб борган. Қўшлаб маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар Айнинг ҳаёти ва адабий фаолияти ҳақида изоҳлар бериб, асарлар яратдилар ва Айнинг ажойиб асарлари бунинг ёрқин намунасидир.

Маълумки, антропоним (юнонча: антропос - антропос + онома- атоқли от) - киши атоқли оти (исм, фамилия, лақаб, тахаллус, патроним ва бошқалар). Атоқли от типларидан бири. Маълум бир тилда мавжуд бўлган барча киши атоқли отлари мажмуи, фонди антропонимия деб қўйилади. Антропонимия ёки исмшунослик эса ономастика (номшунослик)нинг киши атоқли отлари (антропонимлар)нинг пайдо бўлиши, ривож ва вазифавий хусусиятларини ўрганувчи бўлишидир.

Бадий асарларда номлар ажралмас бўлиб, бу асарларда антропонимиянинг асосий вазифаси воқеликни, миллий ўзига хосликни ва бошқа тафсилотларни аниқлашдан иборат, чунки матндаги ном бизга шахсий маълумотларни, оиладаги муносабат тавсифлаш каби қўшлаб маълумотларни бериш мумкин. Масалан кимнингдир бобоси, невараси бобоси ёки буvisи ёки маълум бир оилага мансублиги, миллий ўзига хослиги, касби, шахс қаерда эканлиги, қахрамоннинг қайси ижтимоий қатламга тегишлилиги ва бошқалар кириши мумкин. Одина қиссасини ўрганиш ва таҳлил қилишда турли хил одамларнинг исмлари, тахаллуслари этник гуруҳлар, уларни жамиятдаги ижтимоий мавқеига ва касбига қараб таснифлаш мумкинлиги аниқланди.

1. Мансабдор шахслар ва ҳокимлар, яъни юқори табақа. Арбоб Камол, Абдулахад, Гучков, Гулчабег, Дониёл, Колесов, Керенский, Миллюков, Мирғазаб, Муҳаммадамир-бий, Музаффар, Насрулло (Ботурхон), Николай, Олимхон, Раҳимхон манғит, Саримсоқбек, Фозилбий, Ҳайдар, Чўли Малик, Ёвқотчий-гўсқаб, Яъқуби қўшбегӣ.

Ушбу гуруҳда факат аҳолининг ҳукмрон қатлами мавжуд, уни муаллиф "қаттақонлар" атамаси орқали тавсифлаб берган. Ушбу қахрамонларнинг аксарияти ҳақиқийдир ва улар тарихий ёдгорликларда эса олинади. Муаллифнинг ушбу тарихий шахсларнинг фазилатлари, ҳаёт тафсилотлари, ушбу мансабдор шахсларни бошқариш услуби, тарихий воқеалар ёки қандай қилиб сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа ҳолатлар ёзувчининг бадий матнлари эмаслиги ёки воқеани янада аниқроқ ва ошқора қилиш ниятида эканлиги ҳақида иқтибослар келтиради. Уларнинг манбаи, биринчи навбатда, устод Айнинг илмий изланишларидир. Бунга устод Айнинг Бухоро амирлиги сулоласи тарихига оид туркум мақолалари ва тарихий монографиялари далолат беради.

Ушбу тарихий шахсларнинг бадий асарда ҳақиқий асослари борлиги, ёзувчининг ўзи бундай воқеаларга гувох бўлганлигини ва бу воқеа ёзувчининг уйдирма ҳикояси эмаслигини тасдиқлайди. Ушбу воқеа, ўз навбатида, китобхоннинг асар ёзувчисига бўлган ишончини, асарнинг илмий ва бадий аҳамиятини оширади. Шубҳасиз, Айний хулқ-атвор ва феъл-атвори ҳисобга олиб, ҳамма нарсани маҳорат билан тасвирлаб берди, бу эса ишни янада қизиқарли қилди.

2. Ёрдмчилар ёки ўрта синф: пудратчий Курбонали, Шохназар, Распутин, Ибод, Гуландом, мулло ва имомлар: Мулло Хокироҳ, Мулло Мардиқудо, Эшон Ҳакими Калон, Сулаймоншайх ва б.

Бу эрдагилар юқори синф табақаларнинг истаклари ва буйруқларини воситачилик орқали бажарган ва бунинг эвазига мукофот ёки пул олганлар:

"Курбонали бу вазифани ўз қўл остидаги хизматқорлари орқали устадан мукофот олиш орқали қабул қилди" (1, 36).

Бошқача айтганда:

"Одина кетганидан кейин Домулло (яъни Мулло Хокироҳ) ҳеч қандай вақт утмасдан Арбоб олдиға келиб:

Одина келганлиги ҳақида хушхабар беринг, энди бу ялангоёқдан ҳаққингизни ва мани ҳаққимни ҳам қайтариб олинг.

3. Ишчи ёки қуйи синф. Одина, Бибиноша бинти Шохмурод, Бобоқалон, Гулбий, Султонмурод, Раҳима-бегим, Амонбоқӣ, Мирзо Усмон, Сангин, Шариф, Шохмирзо, Иван.

Одина - бош қахрамон ва ушбу умидсиз фожиа атрофида содир бўлган барча воқеаларни бошидан кечирган биринчи антропоним. Одина сингари юқори гуруҳда маълум қахрамонларнинг номлари тилга олинади, унда муаллиф Бухоро амирлиги бепарволик даврида Шаркий Бухоро халқининг яшаш шароитларини ва бу қулликдан абадий озод бўлиш учун қилган ҳаракатларини кўрсатади. Айний камбағал одамларнинг машаққатли меҳнатини сарҳисоб қилиб, "Одина, Шариф ва Шохмирзо сингари ўтмишдаги минглаб камбағал ва жабрланган одамлар иқтисодий ривожланиш йўлида содиқ меҳнат қилмоқда", деб таъкидлайди.

4. Олимлар. Айний зикр қилган гуруҳлар билан бир қаторда буюк алломаларнинг исмларини ҳам қўзғатдик:

"Бизнинг табобат усулимиз юнонча услуга асосланган бўлиб, унда бизнинг раҳбарларимиз Лукмон Хаким ва унинг издошлари Афлотун ва донишманд Сукротдир"

Дарҳақиқат, бу буюк одамларнинг гоёлари ва йўл-йўриқлари минг йиллар давомида дунё томонидан тан олинган. Айниқ ҳам ушбу назикликни ишда моҳирлик билан жойлаштиради

Этноним сўзи юнонча бўлиб, этнос – халқ + онома атоқли от сўзларидан ташкил топган. Хар қандай этнос (уруғ, қабила, элат, халқ, миллат ва бошқалар)нинг номи, бир тилда мавжуд этнонимлар мажмуи, йиғиндиси, рўйхати этнонимия, номшуносликнинг, шунингдек, тарих, этнография фанларининг этнонимларни тадқиқ қилувчи соҳаси эса этнонимика деб юритилади [4].

Этнонимларни ўрганиш билан тилшунослик, тарих, этнография, география каби бир қатор фанлар шуғулланади ҳамда уларни чуқурроқ тадқиқ этиш халқ ва миллатнинг келиб чиқиши, этногенезини аниқлашга ёрдам беради. Уруғ, қабила номлари – этнонимлар аста-секинлик билан ўша жамоа яшайдиган ҳудуд номига айланиб қолади. Бунга этнотопоним дейилади. Баъзан этнонимлар асосида қайси ҳудудда қандай уруғ ёки қабила вакиллари яшаганлигини билиш мумкин.

Одина қиссасидаа қўйидаги этнонимларни кўриш мумкин: инглизлар, ашхободилар, барбарлар, бухорилар, дашнакилар, казак, каттакўргонлик, мангит, пирсилар, руслар, тожиклар, ўзбеклар, ўротеппалик, хужандлик, хисори.

Маълумки, ономастик бирликлар орасида энг кўп ўрганилгани топонимлардир. Топонимлар асосан апеллативлар асосида ҳосил бўлади. Апеллатив латинча апеллативум – турдош от сўзидан олинган бўлиб, атоқли отга қарама-қарши қўйилувчи, атоқли от яшаш учун лисоний база бўлувчи турдош от ва бошқа тил лексемаларидир.

Топонимларда халқнинг ўтмиши, урф-одатлари, бошидан кечирган турли хил сиёсий-иқтисодий, этномаданий жараёнлар ўз аксини топган бўлади. Шунга биноан топонимия муайян тил луғат бойлигининг муҳим таркибий қисми, ўтмиш воқеалари даракчиси саналади.

Топонимлар кейинчалик икки гуруҳга бўлинади:

- 1) топоним (республика, вилоят, шаҳар, қўл, жамоа, кишлок ва ҳоказо номи)
- 2) нисбатан майда ҳудудларни (дашт, қўл, яйлов, ўтлоқ ва бошқа) қамраб олган микропоним ва бошқалар). Қиссада топонимларнинг иккала гуруҳи ҳам кўп учрайди. Одина пул топиш ва тирикчилик қилиш учун сафарга кетганлиги аниқ ва албатта ёзувчи турли жойларни тасвирлашда уларнинг исмларини айтиб ўтган. Биз минтақа ва ҳудуд бўйича қўйидаги гуруҳларнинг топологиясини ажратдик:

1. **Минтақа:** Марказий Осиё:

"Ўрта Осиёнинг бошқа халқларига қараганда, Кухистон халқлари ўз тарихларида кўпроқ ҳалокатларни кўришган" (1, 135).

2. **Мамлакатлар:** Ўзбекистон, Тожикистон, Афғонистон, Туркия, Россия, Ҳиндистон:

3. **Шаҳар ва минтақалар:** Андижон, Бухоро, Боку, Душанбе, Кашмир, Когон, Каттакўргон, Қаротегин, Қарши, Қўқанд, Қизилтеппа, Петроград, Оренбург, Панжакент, Регар, Самарқанд, Сарандеб, Тирмиз, Тошқанд, Урметан, Фарғона, Ҳисор, Чоржўй:

"... Бухоро, Самарқанд, Фарғона ва Туркистоннинг бошқа шаҳарлари ва вилоятларидан ҳар йили минглаб беморлар шифокорга ташриф буюриш учун Тошқентга келишади".

4. **Қишлоқ:** Ёри, Кармина, Моғиён, Октеппа, Сари Қўй, Ситора-Махоса, Фалғар, Фароб:

"... Амир бу маҳбусни Ситора-Махоса боғида (Бухоро яқинидаги қишлоқ) кўз олдига қиличи билан ўлдирди ва танасини бўлақларга бўлиб ташлади".

5. **Қалъалар:** Даран Нихон, Дехнав, Кўхистон, Пошхўрд, Сина, Тангдевон, Чурзак, Шеробод:

"... Отлиқлар билан биринчи жанги Пошхўрд қалъаси яқинида, Тангдевон қасрида бўлган".

6. **Турли хил жойлар:** Қашқармахалла, Маккатулло, мазори Шайхованди Тахур, Поёнбозор, Сквер, Солор (қўприк), Тушқин (кўча), Болохисор, Хавос (бекат), ўлгон:

"Мен Солор қўпригида эдим ва бу эрга келишни орзиқиб қутган бўлсам ҳам, трамвайни кўрмадим, аммо Тушқин кўчасида юришга мажбур бўлдим. Бир вақт Сквер томондан ўқ овозини эшитдим ...".

Хулоса қилиб айтганда, ишнинг ономастик атамаларини таҳлил қилиш шундан далолат берадики, атамаларнинг энг кўп қисми ономастиканинг иккита тармоғи - антропопоним ва топонимга тегишли. Ҳаммаси бўлиб, қиссада 100 дан ортиқ ономастик атамалар (46 - антропопоним, 56 - топоним, 15 - этноним) ишлатилган.

Адабиётлар

1. Айни, Садриддин. Одина – Душанбе: Маориф, 1967. - 142 с.
2. Айни, Садриддин. Одина – Душанбе: Дониш, 1992. - 204 с.
3. Айни, Садриддин. Куллиёт. Ҷ.10. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.7-191.
4. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
5. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси. Библиографик кўрсаткич. – Наманган, 2008. – 168 б.
6. Бегматов Э. Номлар ва одамлар. – Тошқент: Фан, 1966. – 52 б.